

Галина Ковальчук,

д-р іст. наук, професор, директор Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Франциск Скорина за публікаціями вчених української діаспори 1920-х років

У статті зроблено спробу повернути у науковий обіг праці зарубіжних українських дослідників 20-х років ХХ ст., присвячені Франциску Скорині та його виданням, які мало відомі в історіографії скоринознавства або й невідомі зовсім. Аналізуються, зокрема, публікації М. Возняка, О. Колесси, О. Яремченка, І. Огієнка, І. Свенціцького, П. Зленка.

К л ю ч о в і с л о в а : східнослов'янське друкарство, українська діаспора 20-х років ХХ ст., українські переклади Біблії ХVІ ст., Ф. Скорина, М. Возняк, О. Колесса, О. Яремченко, І. Огієнко, І. Свенціцький, П. Зленко.

П'ятсот років від часу виходу першої книги Франциска Скорини (1517 р.) – визначна дата в історії слов'янського книговидання, вона є вкрай важливою і для історії українського книговидання. Здавалось би, який зв'язок з українством має «в лікарських науках доктор зі славного міста Полоцька», який здобув освіту в Краківському та Падуанському університетах, перекладав Святе Письмо з латинської на народну «руську» мову, готував до друку у Празі, Вільні окремими випусками книги переважно Старого Завіту? Виявляється, має, і неабиякий, і це неодноразово розглядалось у працях вчених української діаспори 20-х років ХХ ст.

Справа у тому, що друки та переклади Скорини, які не дійшли до нашого часу ні у вигляді його видань, ні в його оригінальних рукописах, відомі науковому загалу лише в копіях переписувачів переважно Західної України. Це, зокрема, рукописні копії 1568 р. Василя Жугаєвича з Галицького Ярославля; 1569 р. Луки з Тернополя; середини 1570-х рр. «писарчика» Дмитра із Зінькова (Поділля) та ін. Книги Скорини згадуються в описах монастирських бібліотек, котрі існували на українських землях у ХVІ–ХVІІІ ст. Дослідники відмічають вплив книг Скорини на переклад Крехівського Апостола і Пересопницького Євангелія, на редакцію видань Заблудівської друкарні й навіть Острозької Біблії. Певні аналогії у викладі настанов стосовно читання біблійних книг можна знайти у Франциска Скорини та Івана Вишенського, українського письменника-полеміста кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. Проте наукові книгознавчі дослідження розпочалися значно пізніше.

Говорити про українську діаспору в повному розумінні цього слова можна, лише починаючи з часів УНР, Директорії, УСРР. Україна в різних формах державності існувала як республіка, хай і не така

самостійна, як мріяли організатори УНР. Вона мала свої межі, а отже компактне розселення українців поза цими межами і можна вважати українською діаспорою. Тут створювалися різного роду наукові та культурні центри, що, крім усього іншого, випускали друковану продукцію. Ми розглядатимемо в цьому контексті українські публікації, що з'являлися на світ у Варшаві, Празі, а також у Галичині, яка в 1920-х рр. входила до складу іншої держави.

Серед видань названого регіону і часу, в яких розглядалася діяльність Франциска Скорини, необхідно назвати, насамперед, «Історію української літератури» М. Возняка [2]. У розділі «На порозі нового літературного руху» другого тому він розкрив значення чеської мови і літератури для Польщі та тих українських і білоруських земель, що входили до складу польської та литовської держав у ХVІ–ХVІІІ ст. Знання чеської мови, за його твердженням, було ознакою освіченої людини. Дослідник називав Скорину Францем і вважав, що переклад значної частини Біблії «на руську мову» той зробив за допомогою чеської Біблії. М. Возняк поділяв поширені в тогочасному скоринознавстві гіпотези щодо дати народження діяча – «коло 1490 р., якщо взяти під увагу, що в 1504 р., коли записався на краківський університет, мусів мати найменше 14 літ», і підрахував таким чином, що на час випуску першої книги Скорина «мав не менше, ніж 27 літ і в такому віку або трохи старшим уявляє його портрет з 1517 р.» [2, с. 6].

Написано, як бачимо, достатньо м'яко, бо дійсно доктор Скорина виглядає на автопортреті зрілою людиною, тож сумніви у дослідника стосовно дати його народження явно були. Возняк наводить також дані самого Франциска про народження «в руській мові», і що «милосердний Бог з тої мови на світ пустив», що мало свідчити про православне походження Скорини. Вчений також подає висловлювання Скорини щодо релігійного завдання медицини: по-

кликаний до хворого лікар повинен був передовсім давати йому ради щодо спасіння душі та її лікування, а потім уже лікувати тіло. Такий погляд Скорина виклав у передмові до Книги Суддів. На переконання Возняка, саме тут треба шукати одну із спонук літературної і видавничої діяльності Скорини [2, с. 7].

Зупинившись на першому виданні Ф. Скорини – Псалтирі 1517 р., М. Возняк звертає увагу на вказівку видавця щодо призначення Псалтирі: «дітям малим початок усякої доброї науки». Вчений підкреслив, що «як дуже поширену й улюблену книжку в давній Україні Псалтирю читали, виголошували з пам'яті псалми або їх співали». На підтвердження наводить слова Скорини з передмови: «абы мы Псалтырю поючи, чтучи и говорячи» [2, с. 7]. Для пояснення церковнослов'янських слів Скорина, як зазначає Возняк, подав на «боках» (берегах книги) «руські слова» – «для людей простых..., что которое слово знаменует» [2, с. 7]. Возняк визначив це як науковий метод пояснення Святого Письма і зауважив, що Скорина запозичив з інших мов поділ псалмів «на стихи» [2, с. 8]. Інші празькі видання, на думку Возняка, також є перекладеними Скориною. Він подає їх у хронологічному порядку. Мету Скорини Возняк розглядає як потрійне завдання: моральне, релігійне й освітнє. Останнє виокремлюється особливо – для «научения седми наук вызволенных» [2, с. 8], а також законів і прав, якими люди мають керуватися на землі. На думку дослідника, «Біблією хотів заступити Скорина поширені в українських і білоруських землях наприкінці XV в. та з початком XVI чеські й польські переклади повістей: Олександрії та про Троя» [2, с. 9].

Щодо віленських видань Скорини, Возняк, як і інші тодішні дослідники, вважав датою виходу «Малої подорожної книжки» 1525 р., як і Апостола, або навіть роком пізніше. Він достатньо повно, хоча й своєрідно, розкрив склад «Малої подорожної книжки» і справедливо додав: «і досі невіднайдена пасхалія» [2, с. 9].

Окремо Возняк зупиняється на патріотизмі Скорини, наводячи цитати з його передмов; називає приклади наслідування видань Скорини: «несвільський Катехизм з 1562 р., Євангеліє Тяпинського, віленські і острозькі видання» [2, с. 10].

Значну увагу дослідник приділив українським спискам з видань Скорини. Він назває копію скоринської Псалтирі 1543 р. з українськими елементами, яку зробив Партен (Парфен) з кобринського й пинського староства; список Василя Жугаєва з Ярослава в Галичині з 1568 р., де в усіх заголовках, передмовах і післямовах ім'я Скорини замінено

іменем Жугаєва; тернопільський список Біблії з 1569 р. «худого чоловіка на імя Луки»; списки «писарчика» Дмитра з Зінькова (в Летичівському повіті над рікою Ушкою, вказує Возняк) та священника Івана «з неславного града Маначина» [2, с. 10]. Він наводить склад рукописів, вказує місцезнаходження деяких з них і згадки про інші копії.

У хрестоматії для середніх шкіл «Старе українське письменство», що вийшла роком пізніше [3, с. 216], М. Возняк коротко розповідає про Скорину, його діяльність, наголошуючи на тому, поперше, що у Вільні той «заложив свою друкарню», а по-друге, що Біблія Скорини розповсюджувалася в українських землях не тільки в празьких і віленських виданнях, але й в українських «відписах».

23 жовтня 1921 р. в Українському Вільному університеті в Празі професор О. Колесса виголосив промову «Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X до XX в.». Переклад Біблії Ф. Скорини він назвав українсько-білоруським. Колоритна діаспорна мова О. Колесси так передає особливості цього видання: «За підклад послужила йому поруч церковно-слов'янських текстів чеська Біблія з року 1506. В мові Біблії Скорини бачимо чимало чехізмів. Зверхнє викінчення і прикрашення сеї замітної книги свідчить про високий рівень чеської друкарської вмілості» [7, с. 6]. Дослідник відзначає великий вплив обох видань на українські й білоруські переклади Святого Письма в XVI ст., особливо на Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Чеські впливи мали місце, на його думку, й на Євангеліє В. Тяпинського 1570 р., на рукописи, створені за книгами Скорини: Василя Жугаєвича з Ярославля 1568 р., Дмитра з Зінькова з 1575 р. і Тернопільського списку 1596 р. (він помилково назвав ці тексти Євангеліями), а також на Житомирське Євангеліє 1571 р., переписане начебто з Пересопницького.

Усі названі публікації опосередковано стосувалися Скорини. Одна з перших статей дослідників з діаспори, що спеціально присвячена Ф. Скорині, належить О. Яремченку – «Др. Франциск-Георгій Скорина, його життя та літературна і видавничая діяльність» [13]. Автор наводить в основному відомі факти, однак є в статті і його власні припущення, наприклад, щодо імені майбутнього видавця. У той час науковці дискутували – як насправді звали Скорину: Франциск чи Георгій, і до якої конфесії він належав. Яремченко подає такі міркування: «В ті часи православне панство, а слідом за ним і купецтво, почало давати іноді своїм дітям за прикладом католиків два імені при хрещенні. Таким чином ім'я Франциск ще не означає ні приналежності

д-ра Скорини до католицької віри, ні до польської народності» [13, с. 253]. Більше того, Яремченко наголошував на приналежності діяльності Скорини до української культури, та навіть більше, не виключав можливості українського походження Скорини (!), «адже може бути українець, наприклад, з Петербурга, коли він там народився». Щоправда, далі автор все-таки погоджується, що Скорина належав обом народам – білоруському і українському, а видання його поширювались і в Білорусі, а «ще в більшій мірі на Волині, в Галичині і навіть далекій Угорській Україні» [13, с. 254]. Дослідник зазначає, що білоруси і українці тоді мали спільну «руську» літературну мову, яка постала з давньослов'янської і увібрала в себе значний домішок білоруських та литовських, а ще більше українських слів, і тому була, на переконання Яремченка, українською, хоч і вживалася у Великому князівстві Литовському як мова державна. Цю «руську», тобто українську, мову доктор Скорина, за словами Яремченка, значно відшліфував і наблизив до народної, а своїм перекладом Біблії заклав міцну основу для українського письменства. І коли б він знайшов талановитих послідовників, висловлював припущення дослідник, то його діяльність мала б епохальне значення, але «мертва слов'янщина знову взяла гору і треба було більш як три століття упертої праці, щоб у письменстві запанувала всевладно жива народна мова» [13, с. 254]. Яремченко подає розлогі цитати зі скорининського первістка – Псалтирі 1517 р., замінюючи слова оригіналу «руська», «руськими», на «українська», «українськими». Національні перебільшення Яремченка настільки очевидні, що навіть незручно перед білорусами чи литовцями, адже віленська друкарня Скорини була першою друкарнею на литовських землях.

Свого часу М. Грушевський доволі зверхньо відгукнувся про статтю О. Яремченка, назвавши її «популярна статейка» [5, с. 137]. Дійсно, деякі її фрагменти є не просто популярними, а навіть де-що міфічними. Наприклад, розповідь про знайомство Скорини з М. Лютером. Хоча автор і відмічає, що джерело сумнівне: «Спершу сей Франциск сподобався Лютерови, але потім Лютер переконався, що він небезпечний чорнокнижник, який перебуває коли не під впливом диявола, то в усякому разі під впливом католицьких єпископів. Настрашений сим відкриттям Лютер виїхав швидше з Вітенберга і прохав міський магістрат заарештувати його, як небезпечну людину. Але той Франциск зумів вийти сухим із води і був випущений на волю» [13, с. 254]. Однак, головним тут є висновок, який ро-

бить О. Яремченко: це оповідання свідчить, що постать Скорини тоді була помітною «на європейському виднокрузі, коли його ім'я поставили рядом з іменем Лютера» [13, с. 254].

Дослідник точно вказує дати виходу біблійних книг і їхній обсяг, дає високу оцінку якості видань: «свою Біблію Скорина видав так артистично, що ні одно з попередніх слов'янських видань не може дорівнюватись їй красою шрифту і заставок, і що вона викликала наслідування навіть серед німців (Тюбенгенські видання)» [13, с. 254]. Щодо протографів, які використовувалися Скориною для перекладу, новими, порівняно з іншими публікаціями, є «біблійні коментарії Миколи Лірана» [13, с. 255]. Яремченко вважав Скорину попередником П. Куліша щодо перекладу Біблії, адже останній виконав це завдання лише в другій половині XIX століття» [13, с. 256], а у кінці статті автор називає П. Куліша «другий Скорина» [13, с. 259].

О. Яремченко привертає увагу до гравюри «фігура св. Тройці з трьома обличчями (цілком український мотив!)», що вирізняється примітивним і «мало артистичним» виконанням серед усіх інших майстерно виконаних гравюр. Дослідник чомусь вважав, що саме вона є роботою Скорини [13, с. 257]. На переконання автора, Скорині належать також силабічні вірші, «розкидані по цілій Біблії – не зовсім вдалі своєю технікою, але цікаві як проба писання українських віршів ще на початку XVI віка» [13, с. 254]. Він зазначив, що зберігся список, зроблений з повного скорининського перекладу Біблії (?), проте не вказав, який саме список має на увазі, і де він зберігається.

Цікавим є спостереження Яремченка щодо віленських видань Скорини. Автор вважав, що частину шрифтів видавець перевіз із Праги, а частину, мабуть, виготовив на місці, бо віленські видання у 8-у і 12-у долю аркуша вимагали менших літер, ніж празькі видання в 4-у долю аркуша.

У статті О. Яремченка є також вільно викладені перекази про відомі за архівними документами судові процеси, які стосувалися Скорини.

1924 р. по всіх українських землях широко святкувалося 350-річчя українського друкарства (1574–1924). Львівський журнал «Стара Україна» підготував ювілейний випуск до цієї дати. Безперечно, не обійшлося без згадки про Франциска Скорину, хоча номер було присвячено Івану Федоровичу. І. Свенціцький [11], М. Голубець [4] у своїх публікаціях просто подали Скорину серед слов'янських першодрукарів. А ось І. Огієнко у своїй статті [8, с. 21] наголосив, посилаючись на

власну публікацію «Перший руський друкар і гуманіст – Франциск Скорина» у № 12–13 берлінського тижневика «Літопис» за 1924 р., що через 25 років після діяльності Фіоля східнослов'янське друкарство відновив білорус, «дід нашого друкарства» Георгій (Франциск) Скорина. Слід додати, що про Скорину йдеться і в статті І. Огієнка «Друкарська трійця – Фіоль, Скорина і Хведорович», опублікованій у № 14–15 цього ж «Літопису». У бібліографічному нарисі про І. Федоровича, підготовленому теж І. Огієнком і розміщеному в кінці названого ювілейного випуску «Старої України», зустрічаємо такий коментар стосовно замітки В. Качановського «По поводу юбилея первого русского печатника Ивана Федорова» в «Вестнике Европы» за 1884 р., кн. 3, с. 413–419: «Автор справедливо підніс думку, що тільки Фр. Скорина з Полоцька може зватися «первопечатником русским», а його віленська друкарня, що р. 1525-го випустила «Апостола» – першою друкарнею на «руській» землі» (с. 64).

Найбільш популярною з історико-книгознавчих досліджень української діаспори була, безперечно, «Історія українського друкарства» І. Огієнка, видана у Львові 1925 р. накладом Наукового товариства імені Шевченка, де Ф. Скорині присвячено окремий параграф [9, с. 15–19]. Огієнко виклав біографію Скорини. Причому і достовірні, і недоведені факти із його життя подано однаково переконливо. Наприклад, автор книги впевнено називає цей підрозділ «Перший «руський» друкар», хоча навряд чи Скорина сам друкував – скоріше був перекладачем, видавцем у сьогоднішньому розумінні, організатором видавничого процесу: неодноразово сам вказував, що «повелів тиснути»; родину, в якій народився Скорина, названо міщанською купецькою православною родиною, хоча ім'я Франциск давало підстави деяким дослідникам вважати його католиком, та й знання латини, на якій велася освіта в Краківському університеті, треба було засвоїти ще до вступу; причина, через яку Скорина не міг отримати в Кракові ступінь доктора медичних наук, за Огієнком, – там медицина «зле викладалася»; насправді, як було встановлено ще А. Вахняніним [1], до 1527 р. у Кракові не видавали диплома доктора медицини.

Дуже доступно, фактично розмовною мовою, І. Огієнко викладає основні події, пов'язані з друкуванням біблійних книг. Увагу автор акцентує на дуже важливих моментах, зокрема щодо «руської» мови, спільної тоді для українців і білорусів; щодо друкування, адже слов'яни тільки розпочинали друкарську справу. Для Огієнка лишалося нез'ясо-

ваним питання, де Скорина взяв потрібні списки Святого Письма: він пише, що той «вертається до дому», «добув потрібні рукописи і поїхав до Чехії», у той час, як більшість дослідників відзначають вплив чеської Біблії 1506 р., взагалі вплив чеської мови на тексти видань Скорини. Матеріально допомагали йому в Празі начебто віленські міщани, а не празькі; друкарню Скорини Огієнко називає власною, обладнання для якої він начебто замовив у найкращих німецьких майстрів, хоча джерел цієї інформації не називає. Водночас автор абсолютно точно вказує кількість випущених у Празі видань. Вчений дав високу оцінку художній та поліграфічній якості видань, відзначив, що цим друкам наслідували навіть у Німеччині, хоча прикладів цьому не наводить.

Причин припинення Скорининою діяльності в Празі і поновлення її у Вільні Огієнко не знав, власне, і сьогодні вони достеменно невідомі. Він вважав, що Скорина перевіз обладнання з Праги, і неодноразово називав його друкарем [9, с. 16]. Окрім високої оцінки друків Скорини, їхнього впливу на наступні кириличні стародруки XVI ст., Огієнко наводить, як і в інших розділах своєї книги, список публікацій з даної теми [9, с. 16–19], які й понині з вдячністю використовують дослідники.

До 350-річчя українського друкарства у Львові була видана «замислом, трудом і заходами Іларіона Свенціцького», як зазначено на титулі, фундаментальна його праця «Початки книгопечатання на землях України» [12]. Свенціцький називає цікаву дату початку підготовчого періоду видання книжок Скорининою – «десь після 1510 р. до перекладу, заготовлення слов'янських черенок, складу і друку «всеї біблії рускаго язика» [12, с. 15]. Зазвичай, знаючи точну дату виходу Псалтиря – першої книги Скорини – 6 серпня 1517 р., дослідники писали, що близько 1517 р. він оселився у Празі і готувався до друку. Зрозуміло, що підготовча робота мала займати значно більше часу – йдеться ж не про переписування існуючого тексту Біблії, хоча й це тривало тоді досить довго, роками, а по-перше, про переклад Святого Письма з латинської мови на слов'янську, та ще й не на мертву церковнослов'янську, а так, щоб було зрозуміло тогочасним читачам, а для цього і переклад треба було редагувати, щоб не спотворити канонічний текст і пояснити незрозумілі слова, адже текст Старого Завіту, написаний за тисячоліття до того, та ще й іншим народом, з іншим світосприйняттям, був далеким вже й на початку XVI ст. для європейців, у т. ч. для слов'ян. По-друге, нічого невідомо про обладнання друкарні – потрібен був

не лише ручний верстат (а можливо, і не один, бо задумано було щомісяця видавати по одній книзі Біблії – темпи, неймовірні для початкового періоду друкарства); потрібні були запаси шрифтів, щоб одночасно складати набір кількох книг; потрібно було різати на дереві гравірувальні дошки для заставок, ініціалів, кінцівок, самих гравюр у тексті, титульних аркушів, рамок; необхідно було запастися великими обсягами паперу для забезпечення тиражу, фарбою і т. п. Але чому 1510 р., адже було відомо, що у 1512-му Скорина в Падуанському університеті (Італія) отримав диплом доктора медицини. Подорож не одного дня і навіть місяця, та й готуватися до іспиту для підтвердження своїх знань з медицини потрібно було серйозно і довго.

Отже дата, вказана І. Свенціцьким, є гіпотетичною, не підтвердженою, але все-таки науково вона більш достовірна, ніж та, яку найчастіше називають початковою у видавничій діяльності Ф. Скорини. Вчений наголосив на ідеї, «яка заняла Скорину настільки, що він видав у Празі 22 біблійські книги на протягові 1517–1519 рр. і Псалтирю, а після повороту до вітчизни – 1525 р. ... Апостол і Малу подорожню книжницю» [12, с. 16] – «служити виданими книгами Богу на почесь, а людови на добре повчєння» (вільний переклад уривку з титульного аркуша «Біблії руської» Скорини). Дослідник також відмітив, що «на областях українського народу – особливо на Покарпаттю і Подністрів'ю, на Волині» Біблія Скорини стала зразком до нового «людового» напрямку в церковно-повчальному письменстві. Свідками цього, писав він, є перекладені на просту мову євангельські тексти в Учительних Євангеліях і низка спроб перекласти простою мовою Четвероєвангелія. І саме видання Біблії Скорини було дуже шанованим, доказом чого, на думку Свенціцького, є примірники Національного Музею у Львові, доповнені рукописом другої половини XVI ст. [12, с. 16]. В альбомній частині видання Свенціцького подано копії двох сторінок Віленського Псалтиря та ініціали з празьких видань Біблії.

Празьким виданням Ф. Скорини присвячена стаття П. Зленка в празькому журналі «Книголюб» [6], що є витягом з доповіді, виголошеній ним на засіданні Українського товариства прихильників книги 14-го квітня 1927 р., як це вказано в публікації. Автор зазначив, що з філологічного боку видання Скорини вивчені краще, ніж з боку бібліологічного, тобто книгознавчого. Саме під цим кутом зору він розглянув ці видання і відзначив таке [6, с. 11–12]:

1. Бібліофільська дбайливість виконання видань, недарма вони зажили слави слов'янських «ельзевірів».

2. Скорина робив переклади Біблії для «руського народу», розуміючи під цим і широкі українські маси «литовсько-української» держави. «На Московщині книги Скорини не мали поширення, бо були заборонені за явно помітний на них вплив католицько-протестантського Заходу».

3. Книги Скорини органічно пов'язані з українськими літературними пам'ятками XV ст., а їх шрифтам пізніше наслідували інші українські друкарні (щоправда, як приклад, автор навів видання білоруських друкарень).

П. Зленко назвав кількість празьких видань Скорини (23) і вказав їх загальний обсяг – 1094 аркуші або 2188 сторінок. Вражаюча цифра, якщо врахувати, що йдеться всього про два з половиною роки у початковий період друкарства. Дослідник підкреслив чеський вплив на переклад Біблії, німецький – на оформлення видань, український – у правописі, кириличній нумерації аркушів, заставці, з якої починається Біблія. Водночас Зленко відзначив багато індивідуального, внесеного Скориною: замість однієї великого формату Біблії він випускає серію малоформатних – «малих», «портативних» книжок, очевидно доступніших для «простого люду»; він уникає дорогої ручної праці ілюмінаторів, виготовляючи друковані ініціали, причому не кольорові, «які були звичайні в Бібліях того часу» [6, с. 14]; ініціали оригінальні, як зауважує дослідник, зустрічаються двох видів: літерні з різними прикрасами, і фігурні – з різними фігурами людей, тварин, рослин, символів, виконані на спеціальне замовлення Скорини. Друк в один стовпець, тоді як усі чеські Біблії друкувалися в два стовпці. Шрифт у цих виданнях є складним явищем, наголошує автор, він різниться і за формою, і за розміром. Одні й ті ж літери зустрічаються в кількох видах. Цікавим є спостереження дослідника стосовно того, що церковнослов'янські літери «юси» тут не застосовуються, а сам шрифт близький до півуставного письма церковнослов'янських пам'яток України XV ст.

Важливим є порівняння друку книг Фіоля і Скорини, відзначення кращої якості видань останнього. Зленко наголошує на нез'ясованих питаннях – хто ж друкував книги по «повеленню избранного мужа в лікарських науках доктора Франциска Скоринина сына с Полоцка», хто був різб'ярем, яким був наклад видань, і навіть – які суми було витрачено. Дуже важливим є його зауваження, що у Празі, як не дивно, не збереглися примірники видань Скорини,

а єдиний примірник Книги Сирахова, виставлений у Народному музеї, був надісланий з Москви 1867 р. [6, с. 16]. Користуючись нагодою, Зленко подав повний опис цього примірника, вказавши навіть висоту літер, ініціалів. Окрему увагу він приділив описові рубрик, а також герба Скорини. Щодо паперу видань, вказує вчений, він не є однаковим: аркуш 5-й надрукований на тоншому папері з водяними знаками у вигляді п'яти рівнобіжних ліній, між 2-ю і 3-ю – подібність літери К. Усі інші аркуші – на щільнішому папері без водяних знаків.

Остання праця вчених української діаспори означеного періоду, яку неможливо оминати, – це фундаментальне дослідження І. Огієнка «Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол» [10]. Праця настільки ґрунтовна, що у звичайній статті неможливо повноцінно розкрити її значення для вивчення історії української мови. З огляду на обрану тему, ми зробимо своєрідну вибірку з тексту стосовно книг Франциска Скорини.

На переконання І. Огієнка, ідею перекладу Скорина запозичив у «релігійних сектантів», найшвидше – у гуситів, хоча вже тоді ця ідея була загальнопоширеною. А ось реалізація ідеї була в нього цілком православною. «Ідея св. Письма живою мовою, – писав І. Огієнко, – була у передових людей XV–XVI віків постільки дозрілою, що за неї вхопилися тоді представники всіх вір» [10, с. 57]. Водночас вчений стверджував, що думки Скорини не були самостійними – він перейняв їх на Заході та в Чехії, «де вони тоді не тільки носилися в повітрі, але й реалізувалися» [10, с. 129]. Дослідник стверджував, що вже в XV ст. були спроби виголошувати проповіді народною мовою, і саме це підготувало той ґрунт, на якому Франциск Скорина видав Біблію живою, близькою народів мовою [10, с. 91]. Говорячи про незрозумілість, занепад церковнослов'янської мови в XVI ст., Огієнко наводить для підтвердження цитату з видання Скорини – «неразумніи простымъ людемъ» [10, с. 93]. Взагалі він кілька разів залучав цитати Скорини для доведення певних тез. Наприклад, коли пояснював т. зв. глоси – пояснення незрозумілих слів «на маргінесах книг св. Письма» [10, с. 162] – навів цитату Скорини з Псалтиря 1525 р.: «Также положилъ єсми на боцехъ некотории слова для людей простыхъ, не рушаючи самое псалтыри ни в чемъ же» [10, с. 163].

Огієнко довів, що перекладач Крехівського Апостола користувався виданням Апостола Скорини 1525 р., про що той залишив свої замітки на 263-й і 274-й сторінках рукопису. На думку дослідника, це

свідчить про критичне ставлення перекладача до польського оригіналу: він користувався не тільки ним, але й всіма доступними джерелами [10, с. 173].

Заслуговує на увагу теза І. Огієнка про те, що нова літературна мова XVI ст. офіційно називалася тоді мовою «руською», під такою назвою вона відома і в Литовських Статутах. Це стародавня назва, писав він, «що належала перше переважно тільки Київщині (Русь), але українці здолали прищепити її в Литовській державі всім православним східнослов'янським племенам. В тодішній літературі, звичайно, панувала лише ця українська назва, яку прийняв для себе також і білоруський народ; напр. Фр. Скорина мову своїх перекладів постійно зве лише «руською» [10, с. 227]. Вчений зауважив, що досі не було докладного аналізу ані правопису, ані граматики «руської» мови. Вже в давнину, стверджував він, почали плутати назву цієї мови: «українці постійно звали її «руською», але, напр., на Москві цю мову часто звано «литовською» або й «білоруською». Науково не вивчена, мова ця робила враження якоїсь штучної мови, чому ще О. Бодяньський писав, напр., про мову видань Скорини, що нею «никто никогда не говорил и не говорит», бо вона виявляє «самую отвратительную смесь, какую только можно себе представить и какая когда-либо существовала на Руси» [10, с. 235]. Звичайно, погодитися з таким висновком І. Огієнко не міг. На його переконання, це суб'єктивний погляд, який виник у Бодяньського через незнання цієї мови та її історії.

Безумовно, наш нарис не є вичерпно повним, проте і він свідчить про існування в українській діаспорі 1920-х рр. досить різноманітних за видом публікацій (статті в журналах, розділи в підручниках чи монографіях), за стилем викладу (науковий чи популярний) інформації про Франциска Скорину. Деякі з них вирізняються не завжди обґрунтованими прагненнями «українізувати» Ф. Скорину. І все-таки виокремлені вище публікації зіграли свого часу певну роль у дослідженні історії книги та книговидавництва, мали відповідний розголос і читацьку аудиторію, вплинули на подальший розвиток історико-книгознавчих, українознавчих, мовознавчих досліджень.

Список використаних джерел

1. Вахнянин А. О докторі Францішаку Скорині і его літературній діяльності. – Львів, 1879. – С. 18–19.
2. Возняк М. Історія української літератури. Т. II : віки XVI–XVIII. Перша частина. – Львів, 1921. – 416 с.
3. Возняк М. Старе українське письменство : вибір для середніх шкіл. – Львів, 1922. – 512 с.
4. Голубець М. Графіка друків Івана Федоровича // Стара Ук-

раїна : часопис історії і культури. – Львів, 1924. – II–V. – С. 42.

5. *Грушевський М. С.* Історія української літератури. – Київ, 1927. – Т. 5. – Кн. 1. – 232 с.

6. *Зленко П.* Празькі видання Скорини // Книголюб. – Прага. – 1927. – Кн. 2. – С. 11–20.

7. *Колесса О.* Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в. : промова, виголошена на Святочній інавгурації Українського В. університету в Празі дня 23 жовтня 1921. – Прага, 1924. – 16 с.

8. *Огієнко І.* Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні. Життя і діяльність // Стара Україна : часопис історії і культури. – Львів, 1924. – II–V. – С. 21–34.

9. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. Т. 1 : Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. – Львів, 1925. – 418 с.

10. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол. Т. 1. – Варшава, 1930. – 520 с. (Студії до української граматики. Кн. VII).

11. *Свенціцький І.* Памяти першого друкаря України // Стара Україна : часопис історії і культури. – Львів, 1924. – II–V. – С. 20.

12. *Свенціцький І.* Початки книгопечатання на землях України : в пам'ять 350-літя першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4 р. із 560 зразками друку і прикрас давньої книги України замислом, трудом і заходами Іларіона Свенціцького, накладом Наукової фундації Галицького митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ. «Національний музей» у Львові. – Жовква, 1924. – XXII с., [1], 86 с., [1], [498] арк. іл.

13. *Яремченко О.* Др. Франціск-Георгій Скорина, його життя та літературна і видавнича діяльність // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1923. – Річник XXII. – Т. LXXXI. – Кн. XI. – С. 253–259.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2017 р.

Halyna Kovalchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of Bibliological Institute of Vernadsky National Library of Ukraine

FRANCYSK SKORYNA IN PUBLICATIONS OF UKRAINIAN DIASPORA SCIENTISTS OF 1920-es

The article makes an attempt to bring back to scientific discourse hardly known in Skaryna historiography studies of foreign Ukrainian researches of 1920-es, dedicated to Francysk Skoryna and his editions. The publications of M. Vozniak, O. Kolessa, O. Yaremchenko, I. Ohienko, I. Svetsitskiy, and P. Zlenko are analyzed.

K e y w o r d s: Ukrainian diaspora 1920-es, translation of the Bible, F. Skoryna, M. Vozniak, O. Kolessa, O. Yaremchenko, I. Ohienko, I. Svetsitskiy, P. Zlenko.